

Ongeloof(lijk)

in de serie 'tussen geloof en ongelooft'

17 februari 2019

voorgangers: Derk Stegeman (overweging) en Hans Opschoor

Inleiding

Het is duidelijk dat ons geloof verandert. Naarmate wijzelf ouder worden verandert het. Het verandert soms ook omdat we tegen bepaalde vragen aan lopen of omdat we bepaalde dingen meemaken. Vaak verandert het langzaam. Soms vallen mensen met veel lawaai en ravage van hun geloof af. Soms worden mensen op overrompelende wijze de ogen geopend en zien ze wat ze voorheen niet zagen. Maar wat het precies is, dat geloof van ons, dat is moeilijker te zeggen.

Als mensen niet meer nadenken over religie, geloven ze alles. Zo luidde een slogan waarmee de theologische faculteit van de Universiteit van Amsterdam reclame maakte voor de studie theologie. Want óf er goden zijn, is in de bijbel de vraag niet — de vraag is in welke God je gelooft. Op welke god stel jij je vertrouwen? En als je daarover niet goed nadenkt, ga je al gauw meer geloven dan goed is voor God, mens en wereld.

De Joodse bijbelgeleerde en filosoof Martin Buber vergeleek in *Twee wijzen van geloven* de Joodse betekenis van geloven met de christelijke. Christelijk geloof is een geloven dat iets zo is. Je neemt iets aan voor waar. Ongeloof betekent dan dat je het niet meer voor waar aanneemt, dat je niet of niet meer kunt geloven dat het waar is. Joods geloven is vertrouwen en wel in de relationele sfeer: je vertrouwen stellen op iemand. Ongeloof betekent dan dat je geen vertrouwen stelt in de ander, geen geloof meer kunt hechten aan de ander. Je kunt aan God geloven en in God geloven, zegt Luther. In God geloven wil zeggen dat je het met God wil wagen.

Paul van Vliet schreef vorig jaar een boekje met *Brieven aan God en andere mensen* en daarin schrijft hij een brief aan God, omdat hij het weer met God wil wagen. Met het slot van de eerste brief uit dat boekje, een brief aan God, wil ik deze inleiding afsluiten:

Zo ben ik na een leven lang zoeken en zwerven toch weer bij U in de buurt gekomen. Nog niet in een rechtstreekse dialoog in de vorm van het geloof der vaders. Daarvoor bent u te abstract geworden.

Behalve bij de EO weet geloof ik niemand meer precies wat en wie u bent. We mogen onze eigen God verzinnen en dat lijkt aantrekkelijk, maar de keuze is te overloos.

Ze zeggen dat 'God in de mens zit' of sterker nog: 'God dat ben je zelf'. Ik schiet daar niet zo veel mee op. Zeker niet nu anderen Uw Zoon Jezus Christus hebben teruggebracht tot de menselijke maat van gewoon een charismatische profeet. Het is mij allemaal te vrijblijvend.

Ik zie U in dit stadium van mijn leven vooral in het mysterie van het mooiste, het beste, het diepste. Daar ben ik naar op zoek.

Ik vind U in de liefde, in adembenemende kunst, in de onschuld van een kind, in eerbied voor het onbegrijpelijke. Dat noem ik voor het gemak dan maar 'God', in het besef dat juist voor God iedere formulering of omschrijving per definitie gebrekkig en ontoereikend is.

Voorlopig moet ik het hiermee doen. Het is een soort houvast in de onzekerheid van deze dagen waarin alles anders is of lijkt. Ik zal veel moeten loslaten en afscheid moeten nemen van alles wat vertrouwd was en succesvol. Ik ben benieuwd waarmee of met wie de vrijgekomen ruimte zal worden opgevuld. Het zou mij niet verbazen als ik Ú daarin uiteindelijk zal tegenkomen.

We hoeven niet af te spreken dat ik U kan herkennen aan een rode roos in Uw knoopsgat of de NCRV-gids onder uw linkerarm. Ik zal weten dat U het bent als ik mij onvoorwaardelijk heb overgegeven en mijn eenzaamheid zal zijn verdwenen.

Lezing, Psalm 44 vrij (Huub Oosterhuis)

Gruwelijk, de strijd waarin wij leven
de dagen onzer jaren
en Gij zwijgt zo diep in alle talen
dat wij denken: die bestaat niet.

Ik was een kind en heel de wereld was in oorlog.
Maar ik was gerust, veilig geborgen
in het Groot Verhaal
'dat Gij doet lichten over ons uw Aangezicht'
God van mijn vader.

Toen de dag van de Bevrijding kwam
uit de klauwen van de jakhals
was dat uw dag, en werd gezongen
'Gods vijanden vergaan.'

Maar nu, waar zijt Gij?

Uw armste mensen verkocht als slaven
uw dochters als slavinnen verkracht
hun kinderen kindsoldaten.

Zo haalt de schamperaar wel zijn gelijk
en gaat het spreekwoord in vervulling
'God is dood.'

Wat hebben zij U misdaan
dat Gij hen overlaat aan het noodlot?
Nog voor zij over U hoorden
hebben zij op U gehoopt,
en toen uw stem klonk in hun oren
herkenden zij en zongen:
'Eindelijk een bevrijder,
een god van rede en recht.'

Maar Gij laat hen over
aan uw loochenaars.

Omdat zij U niet verloochenen
worden zij doodgemaakt
afgeslacht als schapen
alle uren van de dag.

Nog klampen zij zich vast aan U
en houden vol:

dat geen honger, geen geweld,
geen angst of naaktheid
geen regime
geen firmament geen afgrond
niets en niemand
hen kan scheiden van uw trouw.

Wat is uw antwoord?

Lezing van drie gedichten:

De moeder de vrouw

Ik ging naar Bommel om de brug te zien.
Ik zag de nieuwe brug. Twee overzijden
die elkaar vroeger schenen te vermijden,
worden weer burens. Een minuut of tien

dat ik daar lag, in 't gras mijn thee gedronken,
mijn hoofd vol van het landschap, wijd en zijd
laat mij daar midden uit de oneindigheid
een stem vernemen dat mijn oren klonken.

Het was een vrouw. Het schip dat zij bevoer
kwam langzaam stroomaf door de brug gevaren.
Zij was alleen aan dek, zij stond bij 't roer,

en wat zij zong hoorde ik dat psalmen waren.
O, dacht ik, o, dat daar mijn moeder voer.
Prijs God, zong zij, Zijn hand zal u bewaren.

[Martinus Nijhoff]

De moeder het water

Ik ging naar moeder om haar terug te zien
Ik zag een vreemde vrouw. Haar blik was wijd en
leeg, als keek zij naar de verre overzijde
van een water, niet naar mij. Ik dacht: misschien

– toen ik daar stond op het gazon, pilsje gedronken
in de kantine van het verpleegtehuis, de tijd
ging langzaam in die godvergeten eenzaamheid –
misschien zou 't goed zijn als nu Psalmen klonken.

Het was mijn moeder, het lijfje dat daar roer-
loos stond in 't gras, alleen haar dunne haren
bewogen nog een beetje in de wind, als voer

zij over stille waatren naar een oneindig daar en
later, haar God. Er is geen God, maar ik bezwoer
Hem Zijn belofte na te komen, haar te bewaren.

[Rutger Kopland]

Het water de stank

Er was veel rommel op de brug te zien.
Ik zag onder de brug. Naar alle zijden
leek zich de vuile troep daar te verspreiden.
De lucht was zurig. Een minuut of tien

dat ik daar stond, in 't gas, mijn kleren stonken,
mijn neus toonde verwantschap met wit krijt –
laat mij daar midden in de smerigheid
een knal vernemen dat mijn oren klonken.

Asjemenou. Het tankschip dat daar voer
spleet langzaam open, alsof het moest baren.
Het baarde een olievlek, met veel rumoer,

en wat ik rook wist ik dat walmen waren.
O, dacht ik, o, hier helpt geen mallemoer.
Ons lot ligt in de hand van klapsigaren.

[Gerrit Komrij]

Overweging

Lieve mensen,

Ik weet niet of jullie dat ook hebben, maar hoe ouder ik word hoe mooier ik dat gedicht van Nijhoff ga vinden. En wat is dat gedicht van Rutger Kopland er meesterlijk en mooi, ontroerend mooi tegenaan geschreven. Klankrijm en woordgebruik zijn overgenomen, maar toch is het hele gedicht iets verzet en lichten nieuwe betekenissen op.

En dan Komrij... eigenlijk ben ik benieuwd of hier iemand in de kapel zit die vooral werd geraakt door dat gedicht? Want het lijkt een afknapper en dat is het in wezen ook. Komrij knapt af.

Zieners zijn deze dichters alle drie. Nijhoff ziet de nieuwe brug die hem verbindt met zijn overleden moeder, Kopland zoekt zijn oude moeder op en ziet een vreemde vrouw en Komrij ziet onder de brug.

De overzijde die bij Nijhoff via de brug bereikbaar wordt, is bij Kopland 'verre overzijde' geworden en de brug is verdwenen. 'Wijd en zijd' wordt 'wijd en leeg', de ruimte van de 'oneindigheid' bij Nijhoff versmalt tot 'godvergeten eenzaamheid' bij Kopland en is bij Komrij smerigheid geworden. Bij hem rest van de brug niets meer dan een desolate verzamelplaats van afval: rommel en vuile troep, dat zich naar alle zijden verspreidt.

Als vanzelfsprekend klinken bij Nijhoff de psalmen over het water. In Koplands wordt door de dichter naar dat klinken van die psalmen juist verlangd. Zijn roerloze moeder is een schim van Nijhoffs roervaste schippersvrouw. Maar echo en schim zijn genoeg voor het gebed van de schijnbaar ongelovige dichter: "Er is geen God, maar ik bezwoer Hem zijn belofte na te komen, haar te bewaren."

Zowel bij Nijhoff als bij Kopland roepen de moeders een sfeer op van veiligheid en vertrouwen of juist van het verlangen naar die veiligheid en dat vertrouwen, omdat het zo wordt gemist. Het draait om dat 'bewaren' en daarmee drijft Komrij's mallemoer nu juist genadeloos de spot: ons lot ligt in de hand van klapsigaren.

Wat Nijhoff onbevangen gelooft, is bij Komrij meer klacht en klucht geworden. Zijn milieu-kritische parodie zouden we met enige goodwill kunnen verstaan als een aanklacht, een klaaglied. De werkelijkheid waarin wij leven, is zo godgeklaagd dat elk geloof in welke God dan ook bespottelijk zou zijn. Ongeloof kan ontstaan door een lijden aan de werkelijkheid, je valt van je geloof omdat de werkelijkheid niet gerijmd kan worden met wie God is en wat God doet. Of althans met wie wij denken dat God is en wat hij zou moeten doen. Goden als klapsigaren....

De luchtigheid van het slot doet bijna denken dat Komrij niet werkelijk lijdt onder deze godgeklaagde smerigheid. Maar schijn kan bedriegen.

Uit elk van deze drie gedichten spreekt een bepaalde geloofsbeleving of geloofshouding. Als ik voor mezelf spreek, kan ik zeggen dat ik mij – al naar gelang het moment – in al die geloofsbelevingen wel kan herkennen.

Er zijn genoeg momenten dat ik me over die klapsigaren boos maak: de Ruttés en de Harbersen, de Trumpen en de Poetins van deze wereld, misschien meer nog de klapsigaren van die immense multinationals die zich over de lokale ramp van zo'n olievlek helemaal niet druk maken. Als 'de schamperaar' haal ik mijn gelijk. Ironie en parodie verhullen mijn machteloze boosheid.

Op andere momenten zing ik onbekommerd eeuwenoude psalmen en voel ik mij "veilig geborgen in het Groot Verhaal" opgenomen in en gedragen door de brede, sterke stroom van een gemeenschap, die wijd en zijd niet wordt begrensd door tijd of ruimte. Dan kan ik me zelfs 'bewaard' weten.

Soms zoek ik ook met mijn geloven en bidden openingen in de 'godvergeten eenzaamheid'. Dan probeer ik met de mij overgeleverde taal iets te vullen wat 'wijd en leeg' lijkt. Misschien zoek ik naar herkenning bij woorden, klanken en gebaren die mij ooit vertrouwd waren maar nu vreemd aandoen, vreemd aanvoelen.

Dit zijn de momenten waarop ik zing en bid en geloof, 'alsof God bestond'. "Er is geen God, maar ik bezweer Hem Zijn belofte na te komen".

*Gruwelijk de tijd waarin wij leven
de dagen onzer jaren
en Gij zwijgt zo diep in alle talen
dat wij denken: die bestaat niet.*

In de stilte kunnen wij tot rust komen, kunnen wij God zoeken. Stilte kan zingen, stilte kan toedekken. Wij kunnen door stilte worden gestild. Een zwijgen in alle talen is wel heel stil, kan zelfs zo stil zijn dat je eerder zou willen spreken van zoiets als de afgrond van de stilte.

Is dat een vorm van 'ongeloof'? Dat je niet meer geloven kan of geloven wil dat God zwijgt. Omdat je überhaupt niet meer gelooft dat er een God is.

Als ik naar deze psalm luister, hoeft ongeloof geenszins te betekenen dat je geen enkele fiducia meer hebt in mensen of in de toekomst. Ongeloof kan wel betekenen dat je je niet voor de gek wilt laten houden door ideologieën, die rechtvaardigen dat de werkelijkheid is zoals die is. Als je niet over religie nadenkt, zou het zomaar kunnen dat je dat gaat geloven....

Life is a tale told by an idiot, full of sound and fury, signifying nothing zegt Macbeth. Het leven is een verhaal, dat door een idoot wordt verteld: vol van herrie en woede, maar zonder zin of betekenis. Raaskallerij. Maar de dichter van Psalm 44 weigert zich neer te leggen bij jakhalzen, schamperaars en klapsigaren.

In 150 psalmen vrij kiest Oosterhuis er vaak voor om het woord voor de goddeloze te vertalen in een woord dat uitdrukt dat iemand onrecht pleegt, de wet overtreedt. Schender en Ploert zijn goddeloos omdat ze kleine mensen onrecht doen, armen vernederen en kwetsbare mensen krenken. Dat is goddeloosheid.

Wie gelooft, gelooft dat die werkelijkheid niet goed is, niet rechtvaardig is. Wie gelooft, weigert zich bij deze bestaande werkelijkheid neer te leggen.

*Nog klampen zij zich vast aan U
en houden vol:
dat geen honger, geen geweld
geen angst of naaktheid
geen regime
geen firmament geen afgrond
niets en niemand
hen kan scheiden van uw trouw.*

Wat is uw antwoord?

De Tsjechische theoloog Thomas Halik schrijft in zijn boek *Geduld met God*: "Ik ken drie (onderling diep verbonden) vormen van geduld in de confrontatie met Gods afwezigheid: geloof, hoop en liefde. Het belangrijkste verschil tussen geloof en atheïsme zie ik in het geduld. Atheïsme, religieus fundamentalisme en het enthousiasme van een al te gemakkelijk geloof hebben als opvallende gelijkenis dat ze snel klaar willen zijn met het mysterie dat we God noemen – en juist daarom zijn voor mij deze standpunten alle drie in gelijke mate onaanvaardbaar."

Voor Halik is er weinig dat zozeer naar God verwijst en zo nadrukkelijk om God roept, als de ervaring van zijn afwezigheid. De ervaring van Gods zwijgen is voor hem een fundamentele geloofservaring.

Dat ik aan Halik moest denken, kwam door Koplands gedicht omdat daarin Gods afwezigheid wordt ervaren. Helemaal naast Nijhoffs gedicht doet die afwezigheid pijn. En toch geeft Koplands gedicht het geduld van Halik op een bepaalde manier wel vorm. Kopland laat niet de taal los, waarin het geloof kan worden gezegd, uitgedrukt. Het bewaren van die taal kan ook een manier zijn, waarop het geduld vorm krijgt. Anders gezegd: Kopland gelooft niet aan God, maar op een bepaalde manier wel in God.

Wat is uw antwoord? Zo eindigt Psalm 44 en het is duidelijk dat de tijd dringt. Er is haast bij, zongen we. Maar Halik houdt ons voor dat we geduld moeten hebben. En dat geloof, hoop en liefde vormen van geduld zijn.

Amen.

Voorbeden

Laten we inkeren in onszelf, de nabijheid zoekend van de grond van ons bestaan, van wat ons beweegt en ons roept. Laten we daar neerleggen wat ons dankbaar stemt, ons zorgen baart. Laten we bidden.

Dankbaar zijn wij voor het **ongelooflijke** dat mede hier in onze Bethel tot stand kwam: de heroverweging van de asielaanvragen voor een aantal kinderen. Wij hopen en bidden dat zij niet beschaamd worden, en dat wij de geest van solidariteit die hier bijna tastbaar aanwezig was in het vizier zullen houden.

We denken ook aan hen die op weg naar dit resultaat beschadigd raakten en zullen raken: zij die straks toch geen pardon krijgen, de 250 zonder naam in de kampen in het Midden Oosten die vanaf nu elk jaar Nederland niet in mogen, zij die vlak voor het kamerdebat toch nog werden teruggezonden naar hun herkomstlanden waar ze nu juist niet wilden zijn.

Dankbaar zijn wij voor wat de aarde aan leven blijft dragen – ons aan zuurstof geeft en dagelijks brood. Nog steeds, aan velen. Niet aan allen. We raken gefrustreerd als we horen dat in Afrika en Azie de allerarmsten toch weer uit de boot vallen, en toch niet bereikt worden door hulpverleners. Dat de schuldhulp in Nederland via noodverbanden op poten gehouden moet worden. Uit onze kinderen en kleinkinderen komen als sprank van hoop demonstraties voort om ons collectieve aandeel in de opwarming van de aarde te beteugelen. Dat zij gehoord worden – niet alleen door regeringen en oliemaatschappijen, maar ook door onszelf – in demonstraties, in de supermarkt, straks in de stemhokjes.

Geef vrede, Heer, in onze dagen – in alle dagen, en overal. In Jemen, in Venezuela. Geef vrede, en wijsheid - nu er weer openlijk over kernwapens wordt gesproken.

Wij denken in stilte aan persoonlijke redenen tot zorg en dankbaarheid, zoals die welke via het boek met intenties vanmorgen deze viering zijn binnengedragen.

Mogen wij wegen van liefde vinden en de kracht om die te begaan. God, of je bestaat of niet, sta ons bij. Gebeur. Voed zo de hoop die in ons is. Uw naam worde zichtbaar, ook in ons. Amen
